

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

КВАСНИЦЬКА О. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права і
процесу
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 346.51:(725+711.4) (477.74 – 25 ОД) (063) О-924
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.19>

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ
ТА ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПРИ ПЛАНУВАННІ
ТА ЗАБУДОВІ ТЕРИТОРІЙ**

Стаття присвячена проблемам правового регулювання охорони культурної спадщини України при забудові територій історичних міст, оптимізації пам'яткоохоронного законодавства з містобудівним, земельним, іншим законодавством та аналізу практичних кейсів, які дозволили автору виявити інституційні та правові проблеми у сфері збереження культурної спадщини в Україні.

Метою статті є напрацювання дієвих механізмів правових регламентацій як у напрямку охорони, так і у напрямку захисту об'єктів культурної спадщини при формуванні містобудівної документації, забудові історичних ареалів, відновленні територій, реставраційних, реноваційних, ревіталізаційних робіт на пам'ятках культурної спадщини.

Аналіз система пам'яткоохоронного законодавства показав, що сфера охорони, захисту залишається недосконалою, дозвільні процедури, погодження бюрократизовані і непрозорі, система державного управління охороною культурної спадщини зруйнована, а останні зміни до пам'яткоохоронного законодавства спрямовані на створення обмежень для пам'яткоохоронної та дослідницької діяльності.

Дослідження проблем збереження та охорони об'єктів культурної спадщини при плануванні та забудові дозволило дійти висновків, що науково-проектна документація меж і режимів використання території та зон охорони пам'яток архітектури повинна розроблятися на замовлення громад, як частина містобудівної документації. Об'єкти культурної спадщини, що знаходяться в списках нерухомих пам'яток історії та культури але не занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України підлягають захисту з боку держави. Запропоновано розробити порядок передачі пам'яток у приватну власність громадянам із системою заохочень власників, які здійснюють заходи щодо популяризації пам'ятки, сприяють збереженню автентичності її стану, через державні субсидії, державну підтримку та через зменшення податкового навантаження. Конкретизувати поняття реставрація за рахунок додаткових ознак найменшої можливості зміни пам'ятника в процесі реставрації, обов'язкового візуального виділення всіх знову доданих елементів, на конкурентних засадах та громадського моніторингу якості виконання реставраційних робіт.

Ключові слова: пам'яткоохоронне законодавство, об'єкти культурної спадщини, правова охорона, захист, цифровізація, реставрація, історична забудова.

Kvasnitska O. O. Theoretical-applied problems of preservation and protection of cultural heritage objects in the planning and development of territories

The article is devoted to the problems of legal regulation of the protection of the cultural heritage of Ukraine during the development of the territories of historical cities, the optimization of the monument protection legislation with urban planning, land, and other legislation and the analysis of practical cases, which allowed the author to identify the institutional and legal problems of preserving the cultural heritage in Ukraine.

The purpose of the article is to develop effective mechanisms of legal regulations both in the direction of protection and in the direction of the protection of cultural heritage objects during the formation of urban planning documentation, development of historical areas, restoration of territories, restoration, renovation, revitalization works at cultural heritage sites.

The analysis of the system of monument protection legislation showed that the sphere of protection and protection remains imperfect, permitting procedures and approvals are bureaucratized and opaque, the system of state management of cultural heritage protection is destroyed, and the lack of optimization of monument protection legislation allows institutions that are called to protect cultural heritage to make changes to legislation aimed at creating restrictions for monument protection and research activities.

The study of the problems of preservation and protection of objects of cultural heritage during planning and construction made it possible to come to the conclusion that the scientific and project documentation of boundaries and modes of use of the territory and zones of protection of architectural monuments should be developed to the order of communities, as part of urban planning documentation, objects of cultural heritage items that are in the lists of immovable monuments of history and culture belong to the document of state registration and protection of monuments, and therefore are subject to protection by the state. It was proposed to develop a procedure for the transfer of monuments to private ownership of citizens with a system of incentives for owners who carry out measures to popularize the monument, contribute to preserving the authenticity of its condition, through state subsidies, state support and through the reduction of the tax burden. To specify the concept of restoration due to additional signs of the least possibility of changing the monument during the restoration process, mandatory visual selection, and if necessary – easy removal of all newly added elements, on a competitive basis and public monitoring of the quality of restoration works.

Key words: *monument protection legislation, objects of cultural heritage, legal protection, protection, digitization, restoration, historical buildings, targeted programs.*

Постановка проблеми. Проблема охорони та збереження історичної забудови українських міст, які включені до Списку історичних населених міст України несьогоденна і не може бути розглянута лише в контексті законодавства про охорону культурної спадщини. Вирішення питань охорони та збереження об'єктів культурної спадщини повинно відбуватися через комплексне та системне застосування земельного, житлового, бюджетного, господарського, інвестиційного, містобудівного та пам'яткоохоронного законодавства. Тим більше, охорона і збереження архітектурної та історичної спадщини є важливим напрямком містобудівної діяльності держави.

Здавалося піднімати питання охорони та захисту культурної спадщини в умовах війни недоцільно, адже масштабних знищень зазнають об'єкти культурної спадщини на всій території України та станом на 1 квітня 2022 року зафіксовано понад 150 об'єктів культурної спадщини [1], які були зруйновані ракетними ударами російської федерації. Крім цього, вісім років війни на території України показали, що міжнародно-правове регулювання

охорони об'єктів культурної спадщини виявилось неефективним, а міжнародні інституції неспроможними зупинити агресора у знищенні культурної спадщини України.

Між тим, крім російської агресії, залишилися невирішеними питання пов'язані з втраченою культурної спадщини під час забудови територій історичних міст, історичних ареалів; несанкціонованих знесень об'єктів, які представляли як архітектурну, так і історичну цінність; невчасне занесення цінних об'єктів до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (далі по тексту – Реєстр) або навпаки визнання об'єктів такими, що не підлягають занесенню у зв'язку з невідповідністю критеріям, які в більшій частині використовувалися розробниками документації під інтереси забудовника, а не громад. Всі ці проблеми породжувалися недоліками правового забезпечення охорони культурної спадщини України, відсутністю узгодження приписів пам'яткоохоронного законодавства з містобудівним, земельним законодавством, неефективною системою обліку об'єктів культурної спадщини та недосконалою системою органів сфери охорони культурної спадщини та послабленням за останній час їх контрольної функції. Та як зазначалося в літературі, на практиці інтересами збереження культурної спадщини часто нехтують в інтересах забудовників та інших суб'єктів економічної діяльності, і відбувається це не лише шляхом порушення або маніпулювання чинним законодавством, а й шляхом його змін, спрямованих на створення обмежень для пам'яткоохоронної та дослідницької діяльності [2].

Отже вказані проблема підтверджують актуальність обраної теми дослідження, а метою статті є напрацювання дієвих механізмів правових регламентацій як у напрямку охорони, так і у напрямку захисту об'єктів культурної спадщини при формуванні містобудівної документації, забудові історичних ареалів, відновленні територій, реставраційних, реноваційних, ревіталізаційних робіт на пам'ятках культурної спадщини.

Варто зазначити, що питанням охорони культурної спадщини більше уваги приділяють історики, філософи, мистецтвознавці: В. Шинкарук, О.Титова, В.Карпов, С.Литвин, а в напрямку правової науки зустрічаються фрагментальні дослідження за галузевим спрямуванням в роботах: В. Зверховської, О. Задихайло, Т. Каткової, О. Гулич, В. Докучаєвої, Є. Харитонова, О. Спіфанова, О. Пластицької, що недодають завершеності низці проблем пам'яткоохоронного законодавства, і як наслідок результативності його практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. В Україні діє розгалужена система пам'яткоохоронного законодавства та незважаючи на значний об'єм нормативно-правового регулювання охорони культурної спадщини, а це понад 90 актів різного підпорядкування, сфера охорони, захисту залишається недосконалою, дозвільні процедури, погодження забюрократизовані і непрозорі, система державного управління охороною культурної спадщини зруйнованою, а відсутність оптимізації пам'яткоохоронного законодавства дозволяє інституціям, які покликані охороняти культурний спадок «допомагати» забудовникам знищувати об'єкти, які мають історичну та архітектурну цінність.

Одеса стала містом де за останні роки більше сотні нерухомих пам'яток втратили статус об'єктів культурної спадщини [3], шляхом корупційних схем та умисним доведенням їх до руйнації. І такий стан речей задовольняв міську владу, яка розводила руками і аргументувала свою бездіяльність відсутністю повноважень, а центральні органи влади, скаржилися на відсутність коштів для розроблення облікових документацій на об'єкти, охоронних зон та на системне порушення власниками нерухомих пам'яток умов охоронних договорів. Поряд з цим, державна система управління охороною культурної спадщини активно підтримувала тенденцію по не включенню пам'яток до Реєстру, та і сам Реєстр не наповнювався, не модернізувався з врахуванням вимог діджиталізації та діджиталізації відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення порядку надання адміністративних послуг у сфері будівництва та створення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва» від 17.10.2019 р.

Прикладом тотальної бездіяльності, шахрайства органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері охорони культурної спадщини стало знесення у 2021 році двох об'єктів культурної спадщини у місті Одесі, а саме: «Будівлі Рішельєвського театру»

і друкарні Фесенка (будівля колишньої одеської міської типографії)» у м. Одесі [4]. І це сталося незважаючи на перебування зазначених Будинків на обліку, як пам'яток архітектури та містобудування місцевого значення згідно з Рішенням Виконавчого комітету Одеської обласної ради народних депутатів № 652 від 25.12.1984 р. та № 580 від 27.12.1991 року, і розроблену облікову документацію на ці об'єкти культурної спадщини, однак яка довго не розглядалася Міністерством культури та інформаційної політики України, і була розглянута лише після того, як забудовником був здійснений повний демонтаж будівель. Не зупинили забудовника ні кримінальні провадження, ні судові справи.

Жодним органом центральної виконавчої влади та місцевого самоврядування при видачі містобудівних умов та обмежень, погоджень дозволів на демонтаж та будівництво житла на місці об'єктів культурної спадщини не були враховані Прикінцеві положення Закону України «Про охорону культурної спадщини» відповідно до яких об'єкти, включені до списків (переліків) пам'яток історії та культури відповідно до Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» визнаються пам'ятками відповідно до цього Закону» [5], і такими були «будівля Рішельєвського театру» і друкарня Фесенка у м. Одесі. Отже ці нерухомі об'єкти у відповідності до ч. 2 ст. 14 Закону України «Про охорону культурної спадщини» повинні були піддані охороні, як об'єкт культурної спадщини, адже державні списки нерухомих пам'яток історії та культури відносяться до документу державного обліку і охорони пам'яток. Крім цього, «Історико-архітектурний опорний план, проект зон охорони та визначення меж історичних ареалів м. Одеси», затверджений Міністерством культури і туризму України у 2008 році, містив інформацію що дані об'єкти є пам'ятками культурної спадщини, знаходяться в комплексній охоронній зоні, що не дозволяло видавати містобудівні умови та обмеження на забудову новим будівництвом та проводити демонтаж на землях історико-культурного призначення.

Такі проблеми характерні для всіх історичних міст держави, що знайшли своє закріплення в Постанові Кабінету Міністрів України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні"» від 14.05.2019 р., і як наслідок внесення деяких змін до діючого законодавства, які так і не вирішили проблем даної галузі. Адже приписи щодо введення кримінальної та посилення адміністративної відповідальності за злочини у сфері охорони культурної спадщини не були прийняті. Не вдалося цифровізувати всі процеси у сфері охорони культурної спадщини незважаючи на впровадження Єдиної державної електронної системи в сфері будівництва, мета якої пов'язана з автоматизацією всіх процесів та створення умов для якісного нагляду і контролю за будівництвом в Україні. А два законопроекти № 4561 та № 4562 якими передбачалась і посилення відповідальності, і зменшення кількість погоджень і дозвільних процедур з 25 до 6, і створення відкритого реєстру нерухокої культурної спадщини, і впровадження спеціальної системи державного контролю та нагляду у сфері охорони культурної спадщини, і передача окремих повноважень у сфері охорони культурної спадщини органам місцевого самоврядування [6] зазнали значної критики з боку Асоціації міст України та фактично внесення відповідних змін було заблоковано [7]. Між тим, не вдаючись до аналізу запропонованих змін, варто погодитися з висновками Гулич О. І., що запропоновані зміни законодавства у сфері охорони культурної спадщини є недостатніми з причини неспівмірності стимулюючого ефекту запропонованих заходів із характером та масштабом необхідних інвестиційних залучень [8, с. 141-142].

Відсутність системної роботи щодо встановлення зон охорони на об'єкти містобудування, а навіть якщо вона проводиться то за рахунок і під лобіюванням інтересів забудовника, стає приводом для забудови територій де знаходяться пам'ятки архітектури, що призводить до їх знецінення та несе загрозу руйнації культурної спадщини. Так у 2019 році була затверджена науково-проектна документація, яка визначила межі і режими використання території та зон охорони пам'яток архітектури в кварталі Лідерсівського бульвару, Обсерваторного провулка та вулиці Віри Інбер у м. Одесі [9], де розташовані історичні будівлі, та фактично відкрила зелене світло для отримання містобудівних умов та обмежень для нового

висотного будівництва в Центральному історичному ареалі міста. Такі випадки породжують дискусію чи може бути замовником науково-проектної документації меж і режимів використання території та зон охорони пам'яток архітектури власник об'єктів культурної спадщини, адже розглядаючи таку документацію як вид містобудівної документації очевидним є, що замовником охоронних зон може бути виключно територіальна громада.

Крім цього, відсутність комплексного моніторингу як об'єктів культурної спадщини, так і їх стану, не дозволяє збирати, оброблювати та систематизувати результати спостереження, здійснювати оцінку їх стану та вчасно здійснити реновацію таких об'єктів, виявляти фактори ризику для об'єктів культурної спадщини. У зв'язку з цим, залишається актуальним питання створення та ведення електронного банку даних за результатами спостережень та оцінки стану об'єктів культурної спадщини з офіційним оприлюдненням як на державному, так і на місцевому рівнях про стан об'єктів культурної спадщини. Рішенням Одеської міської ради від 30.11.2006 р. № 597-V була затверджена «Концепція збереження історичної забудови міста Одеси». У червні 2009 року на 33 сесії Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, м. Севілья, Іспанія, історичний центр портового міста Одеси увійшов до попереднього списку ЮНЕСКО. Рішенням Одеської міської ради від 16.04.2013 р. № 3313-VI була затверджена Міська цільова програма включення центральної історичної частини забудови Одеси до основного списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на 2013–2015 роки, навіть було розроблене номінаційне дос'є на виконання міської цільової програми «Номінування історичного надбання Одеси до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО» на 2016-2018 роки затвердженої рішенням Одеської міської ради від 30.06.2016р. № 776-VII, метою якої було забезпечення умов збереження архітектурних ансамблів та окремих комплексів і пам'яток історичного ядра центральної частини міста, найбільш цінної історичної забудови, всесвітньо відомих пам'яток архітектури та містобудування, монументального мистецтва, їх популяризації на всесвітньому рівні. Потім успішно була затверджена міська комплексна програму збереження та розвитку історичного центру міста Одеси на 2019–2021 роки. Однак до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО історичний центр міста Одеси так і не ввійшов та уже й не ввійде із-за спотворення сучасною висотною забудовою традиційного характеру історичної забудови центру міста.

В Україні більшість пам'яток культурного спадку знаходяться в жахливому стані у зв'язку з тим, що фінансування реставраційних робіт за державною програмою незначне, а за місцевими програмами фінансування відбувалося за залишковим принципом, а залучення додаткових матеріальних і фінансових ресурсів на реставрацію, ремонт, охорону та використання об'єктів культурної спадщини утруднюється у зв'язку з відсутністю дієвих законодавчих механізмів, а в умовах війни фактично припинене. Тим більше практика показала, що місцеві бюджети неспроможні самостійно упоратися з проблемами утримання, ремонту та реставрації об'єктів архітектурної та історичної спадщини, що створює загрозу їх втрати та є небезпекою для життя і здоров'я мешканців міста. У цьому контексті розуміння необхідності збереження всесвітньої культурної та природної спадщини вимагає від науковців та практиків консолідованих дій у напрямку дієвої стратегії збереження пам'яток архітектури та містобудування на державному рівні, врахування досвіду Європейських країн у реформуванні органів охорони культурного спадку, залучення громадських організацій до даного процесу та вирішення питання альтернативного фінансування з впровадженням механізму державно-приватного партнерства.

Слід врахувати цінні практики країн ЄС і розробити на законодавчому рівні порядок передачі пам'яток у приватну власність громадянам із системою заохочень власників, які здійснюють заходи щодо популяризації пам'ятки, сприяють збереженню автентичності її стану, через державні дотації, державну підтримку, через зменшення податкового навантаження, як наприклад це існує в Німеччині. Інвестиція в збереження об'єктів культурної спадщини повинна давати можливість власникам зменшувати податок на прибуток, з диференціацією відсотка в залежності від способу використання пам'ятки, що потребує внесення змін до податкового законодавства України.

Крім цього, в Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» відсутні взагалі норми, які б врегульовували питання забудови в зонах охорони пам'яток, на територіях історико-архітектурних ансамблів та історичних ареалів на користь збереження культурної спадщини. А спеціальний Закон України «Про охорону культурної спадщини» не містить взагалі поняття «цінна забудова» для будівель, що старші 100 років, як і відсутні приписи щодо вилучення землі у судовому порядку за руйнацію цінної забудови, шойно виявлених об'єктів культурної спадщини, адже стаття 21 «Примусове відчуження або викуп пам'яток» Закону України «Про охорону культурної спадщини» є, і залишається декларативною, не застосовується органами і не забезпечує умов для збереження пам'яток.

Національним законодавством допускається існування трьох груп об'єктів культурної спадщини: ті, які є пам'ятками на момент його прийняття (п. 3 Прикінцевих положень Закону України «Про охорону культурної спадщини»); внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України після створення реєстру (ч. 1 ст. 13 Закону України «Про охорону культурної спадщини»); шойно виявлені та інші в період до вирішення питання про внесення їх до Реєстру (ч. 2 ст. 14 Закону України «Про охорону культурної спадщини»). При цьому, жодна з груп не отримує гарантії державного захисту, хоча кожна підлягає захисту, так як Законом України «Про охорону культурної спадщини» не встановлено юридичного зв'язку між невнесенням пам'ятки до реєстру та зміною її статусу, рівно як і обов'язкових строків, зі впливом яких статус міг би бути змінений. Законом встановлено втрату статусу пам'ятки лише для об'єктів культурної спадщини, які виключаються з Реєстру виключно у випадках: якщо пам'ятку зруйновано внаслідок стихійного лиха і вона не може бути відновлена; якщо пам'ятка археології, що не виявлена в наземних обсягових формах, досліджена на всій площі і по всій глибині культурного шару і при цьому не виявлено об'єктів культурної спадщини, які підлягають консервації та подальшому використанню (ст. 15 Закону). Отже, Закон України «Про охорону культурної спадщини» не може допускати подвійного трактування учасниками містобудування приписів законодавства щодо захисту об'єктів, які перебувають у списках пам'яток історії та культури відповідно до законодавства УРСР але залишаються не внесеними до Реєстру. На сьогодні варто змінити ганебну практику не внесення до Реєстру пам'яток, об'єктів, які мають статус пам'ятки та включені до списків пам'яток історії та культури закріпивши імперативну норму обов'язковості їх внесення до Реєстру.

Варто відмовитися від ситуативності та формалізованості у розробленні місцевих цільових програм. Планування на місцевому рівні повинне базуватися на адекватних інструментах, які б допомагали вирішити проблеми у сфері охорони культурної спадщини з урахуванням основних принципів: усебічності та цілісності, спрямованості на чіткі бюджетні пріоритети, обов'язковістю моніторингу та оцінювання, наявністю відповідальності та готовністю місцевих органів влади дотримуватися взятих на себе зобов'язань. Слід мати стратегію збереження цінної забудови на підставі якої будуть розроблятися місцеві програми, основним завданнями якої повинні стати:

- забезпечення належного обліку та ведення контролю за збереженням і використанням пам'ятників архітектури та містобудування;
- сприяння залучення інвестицій у діяльності щодо збереження, реставрації, реабілітації та використання пам'ятників архітектури та містобудування.

Для цього, запропоновано конкретизувати поняття реставрація аби унеможливити демонтувати цінні будівлі, які наразі підлягають знищенню під виглядом реконструкції, за рахунок додаткових ознак найменшої можливості зміни пам'ятника в процесі реставрації, обов'язкового візуального виділення, а при необхідності – легкого видалення всіх знову доданих елементів. Крім цього, запровадити обов'язковість конкурсів при реконструкції об'єктів культурної спадщини в історичних ареалах міст та громадського моніторингу якості виконання реставраційних робіт.

Висновки. Для вирішення зазначених завдань потрібно консолідувати дії на посилення стратегічного характеру планування, демократизації процесу вироблення та прийняття державних/місцевих цільових програм з ефективним використанням правового поля

залучення інвестицій та чіткими заходами щодо збереження пам'ятників архітектури та містобудування, серед яких поряд з інвентаризацією пам'яток архітектури та містобудування і їх паспортизацією, пріоритетним є обстеження стану пам'ятників архітектури та містобудування з метою визначення об'єктів, на яких необхідно провести реноваційні роботи, скласти їх перелік та визначитися з альтернативними формами фінансування. Для охорони пам'ятників архітектури та містобудування необхідно перейти від стратегічних цілей до стратегічних пріоритетів та для вирішення проблем врахувати новий стратегічний пріоритет наукового розвитку – інтеграція, злиття наук і результатів міждисциплінарних досліджень. Комплексний міждисциплінарний підхід дозволить залучити додаткові фінансові ресурси на реновацію об'єктів культурної спадщини, напрацювати правові механізми стимулювання та передачі таких об'єктів для господарського використання, а при забудові територій розширити повноваження органів охорони культурної спадщини місцевого самоврядування для реалізації дієвих механізмів для збереження пам'ятників архітектури та містобудування.

Список використаних джерел:

1. Мапа культурних втрат: які пам'ятки знищили або пошкодили окупанти : веб-сайт. URL: <https://vogue.ua/article/culture/lifestyle/mapa-kulturnih-vtrat-yaki-pam-yatki-znishchili-abo-poshkodzhili-okupanti.html> (дата звернення 19.07.2022 р.)
2. Інституційні та правові проблеми збереження культурної спадщини : веб-сайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/instituciyni-ta-pravovi-problemi-zberezheniya-kulturnoi> (дата звернення 24.07.2022 р.)
3. Список Штербуль: 130 домов, которые лишились статуса памятника при бесменном «охраннике» культурного наследия (документ): веб-сайт. URL: <https://usionline.com/spisok-shterbul-130-domov-kotorye-lishilis-statusa-pamyatnika-pri-bessmennom-ohrannike-kulturnogo-naslediya-dokument> (дата звернення 25.07.2022 р.)
4. Типографія Фесенка: Як одесити б'ються за архітектурну й історичну пам'ятку : веб-сайт. URL: <https://odesa.depo.ua/ukr/odesa/tipografiya-fesenka-chi-vdastsya-gromadyanskomu-suspilstvu-v-odesi-zupiniti-sistematichne-znishchennya-pamyatok-arkhitekturi-v-istorichnomu-areali-202106101331159> (дата звернення 23.07.2022 р.)
5. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8.06.2000 р. (в редакції станом на 31.05.2022) : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення 23.07.2022 р.)
6. МКІП: Законопроекти № 4561 та № 4562 збільшують штрафи за порушення у сфері охорони культурної спадщини : веб-сайт. URL: <https://mkip.gov.ua/news/5573.html> (дата звернення 26.07.2022 р.)
7. Парламентський Комітет підтримав позицію АМУ та відклав розгляд законопроектів щодо захисту нерухомої культурної спадщини : веб-сайт. URL: <https://auc.org.ua/novyna/parlamentskyu-komitet-pidtrymav-pozyciyu-amu-ta-vidklav-rozglyad-zakonoprojektiv-shchodo>
8. Гулич О.І. Формування правового поля залучення інвестиційних коштів на збереження та використання об'єктів культурної спадщини в туристичних цілях. *Вісник ДІТБ. Серія «Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері)»*. 2006. № 10. С. 175-178.
9. Дачі Маразлі в Одесі: консультативна рада не змогла анулювати власне рішення про забудову : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/110316-daci-marazli-v-odesi-konsultativna-rada-ne-zmogla-anuluvati-vlasne-risenna-pro-zabudovu/> (дата звернення 26.07.2022 р.)

